TILSHUNOSLIK

UDK: 372.881.1 **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss6/a79**

INGLIZ TILIDA QURILISH TERMINLARINI SEMANTIK XUSUSIYATLARI

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА КОНСТРУКЦИИ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

SEMANTIC PROPERTIES OF CONSTRUCTION TERMS IN ENGLISH

Sobirov Otabek Qodirovich[1]
[1]Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi

Shokirov Sherali Ibrohimovich[2]
[2]Andijon davlat universiteti professori

Annotatsiya

Ushbu maqola qurilsh sohasiga oid terminlarning leksik va semantik kategoriyasi, qurilish sanoati atamalarini o‘rganishda semantik munosabatlarning tahlili uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi murakkab ma‘no aloqalarini ochib beradi. Bu esa ushbu sohasidagi qabul qilingan so’zlar o‘rtasidagi ierarxik munosabatlarning aksidir. Shunday ekan biz qurilish atamalarining butun tizimini leksik-tematik guruh sifatida qabul qilib, uning tarkibiy qismlari o‘rtasida paydo bo‘ladigan ma‘nolar munosabatini kichik-kichik guruhlarga ajratib, tillar o‘rtasidagi ierarxik munosabatlar tavsiflanadi. Uy qismlari atamalari, ma‘lum bir ob‘ekt darajada aks ettirish, tarixda rivojlangan tarkibiy qismlarning yagona tizimiga biriktirilganligi sababli umumiy tipologik xususiyatlarga ega bo‘lib, insoniyatning to‘plangan tajribasiga bog‘liq. Shu sababli, dunyoning barcha xalqlari haqiqatan ham bir xil tushunchalar tizimini ishlab chiqdilar. Bu esa o‘z ma‘ruzachilari tilida o‘zining tizimli aksini topdi.

Uyning qismlarini bildiruvchi atamalar o‘rtasidagi semantik munosabatlar shuni ko‘rsatadiki, uyning qismlarini belgilashning umumiy belgilariga to‘g‘ri keladigan ingliz tili me‘moriy xususiyatlari, xalqning turar-joy binolarining maxsus funktsional qismlari tufayli haqiqat jihatidan sezilarli darajada farq qilinishi va shunga o‘hshash qurilsh sohasida terminlarning shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlari muammosiga bag‘ishlangan.

Аннотация

В данной статье анализируются лексико-семантические категории терминов, относящихся к строительной отрасли, анализ семантических отношений при изучении терминов строительной отрасли, выявляются сложные смысловые отношения между ее компонентами. Это отражение иерархических отношений между принятыми в этой области словами. Поэтому мы возьмем всю систему построения терминов как лексико-тематическую группу, разделим отношения значений, возникающие между ее компонентами, на небольшие группы и описываем иерархические отношения между языками. Термины частей дома имеют общие типологические характеристики в связи с тем, что они привязаны к единой системе компонентов, сложившейся на уровне определенного объекта, и зависят от накопленного опыта человечества. Поэтому у всех народов мира действительно сложилась одна и та же система понятий. Это нашло свое систематическое отражение в языке его носителей. Семантическая связь между терминами, обозначающими части дома, показывает, что английские архитектурные особенности, соответствующие общим признакам определения частей дома, в действительности существенно различаются из-за особых функциональных частей жилых построек людей и так далее. посвящена проблеме особенностей образования терминов в сфере строительства.

Abstract

This article analyzes the lexical and semantic category of terms related to the construction industry, the analysis of semantic relations in the study of terms of the construction industry, reveals the complex semantic relations between its components. This is a reflection of the hierarchical relationship between accepted words in this field. Therefore, we take the whole system of building terms as a lexical-thematic group, divide the relations of meanings that appear between its components into small groups, and describe the hierarchical relations between languages. The terms of house parts, reflection at a certain object level, have common typological characteristics due to the fact that they are attached to a single system of components that have developed in history, and depend on the accumulated experience of mankind. Therefore, all the peoples of the world have really developed the same system of concepts. This found its systematic reflection in the language of its speakers. The semantic relationship between the terms denoting the parts of the house shows that the English architectural features corresponding to the common signs of defining the parts of the house are significantly different in reality due to the special functional parts of the people's residential buildings and so on. dedicated to the problem of the specific features of the formation of terms in the field of construction.

Kalit so‘zlar: *definitsiya, komponent, konstruktiv, inshoot, panel, terminlar, qurilish inshootlari, kontseptual.*

Ключевые слова: *определение, компонент, конструктивный, конструкция, панель, термины, строительные конструкции, концептуальный.*

Key words: *definition, component, structural, structure, panel, terms, building structures, conceptual.*

KIRISH

Qurilish sanoati atamalarini o‘rganishda semantik munosabatlarning tahlili uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi murakkab ma‘no aloqalarini ochib beradi. Bu esa ushbu sohasidagi qabul qilingan so‘zlar o‘rtasidagi ierarxik munosabatlarning aksidir. Shunday ekan biz qurilish atamalarining butun tizimini leksik-tematik guruh sifatida qabul qilib, uning tarkibiy qismlari o‘rtasida paydo bo‘ladigan ma‘nolar munosabatini kichik-kichik guruhlarga ajratib, tillar o‘rtasidagi ierarxik munosabatlar tavsiflaymiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ko‘p yillar mobaynida terminologiya bilan shug‘ullangan tilshunos olim T.L.Kandelaki terminga quyidagicha ta‘rif bergan: «Termin deganda, tegishli tushunchalar tizimidagi o‘z ma‘nosini aniqlash uchun definitsiya qilinishini talab etadigan so‘z yoki leksikallashgan so‘z birikmasi tushuniladi»[5. B. 7]. A.A.Reformatskiy terminning ikki tomonlama «fuqaroligi» haqidagi fikrni quyidagicha ifodalaydi: «Terminning o‘ziga xos xususiyati uning birdaniga ikki turli tizim birligi ekanidir: *logos*– ilmiy bilimlar tizimi va *leksis* – tilning leksik tizimi. Logos va leksis terminning shakllanish yo‘llari va xususiyatlaridan qatg‘i nazar, uning ma‘nosini tushunishda ahamiyatlidir»[6. B. 11.]. Darhaqiqat, termin maxsus tushunchani nomlaydi. Shunga qaramay, bunda jiddiy e‘tiroz paydo b‘ladi: nominativ funktsiya ko‘pgina mustaqil ma‘noli so‘zlarga xos, bu holatda terminologik leksikaning undan farqli jihati bo‘lmaydi, demak, bu belgi termin uchun asosiy va yagona bo‘la olmaydi, uning differensial belgisi bo‘lib xizmat qilmaydi. Bu kabi dalillar definitiv funksiyani maxsus nomning asosiy farqlovchi jihati deb, hisoblash imkonini bermaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida qurilish atamalarini quyidagicha guruxlarga ajratdik:

1) Belgilar orqali tushunchalarni ifodalaydigan atamalar va ularni funktsional turlari;
2) Ishlab chiqarish yo‘nalishlarida qo‘llaniladigan atamalar guruhi.

Terminlar

Qurilish inshootlari - qurilish ishlarini tashkil etish texnologiyasi va tashkil etilishi qurilish terminologiyasidagi ierarxik munosabatlarning eng katta guruhlarini birlashtiradi va qurilish sanoatining mustaqil bo‘limlarining kontseptual toifalarini aks ettiradi. Belgilar orqali tushunchalarni ifodalaydigan atamalar qurilish inshootlari turlari, ularning funktsional qismlari tushunchalarini belgilash bilan bog‘liq. Ishlab chiqarish yo‘nalishlarida qo‘llaniladigan atamalar qurilish ishlarini tashkil etish va qurilish ishlab chiqarish texnologiyasi bilan bog‘liq atamalarni birlashtiradi. Guruhlar tuzilishga ko‘ra, ularning har biri aniq atamalardan foydalanadi masalan: *building, edifice, house, housing, hotbed, worksho’, boiler-room, barn, ‘antoon - bridge, tower, ferry, saw-mill, club-house, room; boring and blasting work;* yog‘och ishlari - *‘ile works; timber (wood) works;* beton va temir-beton ishlari - *concrete and reinforced concrete works;* qurilish inshootlarini o‘rnatish - *installation building construction.*

Ingliz tili materiallarni o‘rganish jarayonida qurilish atamalari quyidagi tarkibiy turlari aniqlandi.

1) atamalar - oddiy so‘zlar: *abacus, a’se, dentils, dri’, exedra, conostasis ‘endentive, rosette, rotunda, sole,.*

2) atamalar – qo‘shma so‘zlar: *herringbone (brick course), brickwork, flre’roomess, horseshoe (arch), sandstone, storeroom, trefoil (arch), rectangular (a’se), warehouse, water’roof.*

3) atamalar – so‘z birikmalari: a) ikkita tarkibiy qismdan tashkil topgan iboralar: *domus ecclesiae, chancel closure, transverse arch, stilted arch, icon screen, ‘ier ca’ital, ‘endentive dome, outer narthex.*

b) uchta tarkibiy qismdan tashkil topgan termin-iboralar: *bead-and-reel, five-aisled basilica, basilica with dom, church on squinches, double-zone ca’ital, three-sided a’se, cross-groined vault.*

c) to ‘rtta so‘zdan iborat termin-iboralar: *cross-in-square church, church with side a’ses.*

d) besh va undan ortiq so‘zlardan: *tem’le with side a’ses and dome..*

Ko‘p komponentli atamalar tarkibini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, yangi atamalarning aksariyati mavjud modellarga muvofiq yaratilgan. Bizning tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ingliz tilida quyidagi atamalarning grammatik birikmalari xarakterlidir:

TILSHUNOSLIK

sifat+ ot	*triumphal arch*
ot + ot	*clover arch*
ot + ot + ot	*half barrel vault*
gerundiy + ot	*relieving arch*
Fe'l +ot	*stilted arch*
ot –fe‘l + ot	*rock-cut church*
Otlashgan fe’l + ot	*inner narthex*
ot+predlog+ot	*basilica with dome*
ot+ bog‘lovchi + ot	*bead-and-reel*
sifat-fe‘l+ ot	*many-foiled arch*
ot-otlashgan fe‘l	*barrel-vaulted basilica*
son-otlashgan fe‘l	*clover arch*

Bizning tahlil natijalarimiz shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida to'rt yoki undan ortiq tarkibiy qismlarning atamalari asosan so'zlarning ketma-ket bo'ysunishi (zanjirli munosabatlar) bilan tavsiflanadi.

Qurilish sohasida fuqarolik binolarining turlarini, ularning tarkibiy qismlarini belgilash bilan bog‘liq atamalarni tahlil qilishda, yuqoridagi guruhlarning leksemalari, ayniqsa, fuqarolik binolarining konstruktiv xususiyatlarini belgilash bilan bog‘liq bo‘lgan atamalardan keng foydalaniladi. Tahlil turli xil qurilish inshootlarini, asboblarni, qurilish materiallarini, texnologik, binolarning konstruktiv elementlarining xususiyatlarini va boshqalarni bildiruvchi atamalarni o‘z ichiga oladi.

Qurilish sanoatida er usti inshootlarini tizimlashtirish ularning texnik, strukturaviy va funktsional xususiyatlari bilan ajralib turadigan ob‘ektlar bir necha asoslarda qabul qilingan. Shuning uchun "qurilish inshootlari" tushunchasi bu erga kiritilgan atamalarning har xil tematik turlarining kontseptual mantiqiy sohasini qamrab oluvchi tasnif tushunchasidir.

Qurilish inshootlarining alomatlari va xususiyatlarini tavsiflash uchun foydalaniladigan tushunchalar va voqeliklar o‘rtasidagi kategorik aloqalarning aks etishiga qarab, ushbu terminologik soha bir nechta leksik-tematik turlarini o‘z ichiga oladi. Avvalo, "texnik - texnik bo‘lmagan maqsadlar tuzilmalari" ning semantik asosidagi qarama-qarshilik ma‘lum bir sinfning barcha kontseptual maydonini muhandislik inshootlarini va binolarning xususiyatlari anglatuvchi atamalarga ajratadi. "Muhandislik inshootlari" atamalariga quyidagilar kiradi; *weir, dam, pier, mast, tower, subway, tube; reservoir, canal, irrigation canal, hydro-electric power station, port, seaport, airfield, aerodrome, airport building, hangar, shed.*

Texnik bo‘lmagan tuzilmalarni bildiradigan atamalarning semantik aloqalarini yuqorida aytib o‘tilgan birinchi gurux atamalarining umumiy tasniflash atribyutiv bilan tavsiflab, ularning "inshootlar - binolar" tushunchalariga zid ravishda ifodalanganligini ko‘rsatish kerak. Ushbu qarama-qarshilik terminlarni "tuzilmalar" sinfiga nisbatan ierarxik munosabatlarda odatdagidek "binolar" differensial atributiv bilan ajratib turadi. Ingliz tillarida "bino" differentsial atributining tipik semantik munosabatlari eng umumlashtirilgan shaklda *building, edifice, construction, house.*

Qurilish atamalari - turli xil ma‘nolarda qurilish jarayoni, qurilish joyi va binoning o‘zi, ishlov berish tarkibi va o‘zaro kelishuvini bildiruvchi "qurilish, me‘moriy va bezak berish" umumiy tushunchalariga ham tegishlidir. Har qanday tuzilish, bezak berish, mexanizmlar bilan shakl berish ushbu yuqorida aytilgan terminlar guruhiga kiruvchi so‘z birligi hisoblanadi. Misol uchun: “*edifice”* – so‘zi "*tuzilish*" tushunchasini bildiruvchi, so‘zga mos keladi *structure* – so‘zi esa umuman "*qurilish"* tushunchasiga ishora qiladi.

Shunday qilib, ma‘lum bir turdagi atamalarni birlashtiradigan umumiy semantik xususiyat quyidagi formula bilan belgilanadi: "bino + turlar". Ushbu turdagi atamalar er osti inshootlarini belgilash uchun ishlatiladigan tushunchalar bilan, shu jumladan, bir yoki boshqa inson faoliyati uchun mo‘ljallangan turli xil izolyatsiya qilingan xonalar bilan bog‘liq: - *construction, room, dug-out,court, poultry farm, poultry house, sitting room, restaurant, pier, weir, policlinic,three — point front.*

"Bino + turlari" differentsial tasniflash atributi ushbu turdagi atamalarni leksik-tematik munosabatlar asosida birlashtiradi. Umuman ma‘lum qurilish sohasi tushunchalari va ma‘nolari

o‘rtasidagi kategorik munosabatlarni aks ettiradi. Bunga qarab, ushbu turdagi atamalar o‘rtasida quyidagi atamalarni tavsiflovchi kichik tipdagi munosabatlar o‘rnatiladi:

1. Binoning funktsional maqsadiga muvofiq tasniflash xususiyatlarini bildiruvchi atamalar;
2. Binolarning sifati va dizayn xususiyatlarini bildiruvchi atamalar;

Birinchi kichik guruh "bino + funktsiya, maqsad" differentsial semantik atributiga asoslangan atamalarni birlashtiradi va binolarning o‘ziga xos funksional turlarini tavsiflovchi bir nechta atamalar guruhini o‘z ichiga oladi:

1. Fuqarolik binolarining turlarini bildiruvchi atamalar: - *block-house, dining room, mess room, wain - house, building, palace, civil building, castle, mud - house, cabin, cottage, detached - house,' private - residence, domestic building.*

2. Sanoat va qishloq xo‘jaligi binolarining turlariga oid atamalar: *works, factory, plant, brickfield, motor, furriery, boilerroom, workshop, hotbed, greenhouse, dairy farm, farm, forcing bed.*

Binoning funktsional maqsadiga muvofiq tasniflash xususiyatlarini bildiruvchi atamalar. Ushbu turdagi atamalarning miqdoriy va sifat jihatidan eng keng tarqalgan guruhi birinchi kichik guruhning atamalaridir. Ushbu atamalar guruhini boshqalaridan ajratib turadigan differentsial semantik xususiyati "binolar + fuqarolik" formulasi bilan belgilanadi. Odatda ma‘lum bir ma‘noni anglatadigan umumiy atama: - *civil building.*

Ushbu kichik guruhdagi atamalarning konseptual munosabatlari shuni ko‘rsatadiki, ushbu guruh atamalarini boshqalar bilan birlashtirgan "funktsiya + maqsad" umumiy semantik ma‘nolar ushbu subtipaning semantikasida ham belgilanadi.

Ingliz tilida turar-joy binolarini qurilish materiallari jihatidan tavsiflovchi alohida guruhlarga bo‘lib chiqdik:

1.yog‘och uylar: *block - house, log - house, ready cut - house, cabin, hut, shack, peasant house.*

2. Adobe (kulba): *adobe, cob-house, clay-walled - cottage, wattle-house.*

3. panel va beton konstruksiyalardan tayyorlangan uylar: *lanet - tube - house, preacastconcrete-house.*

4. tosh uylar; - *stone building, granite building, marble building.*

5. Ayvon tuzilmalari: *tent, marquee.*

Berilgan atamalar doirasidagi u yoki bu tushunchani ifodalashda o‘zaro munosabatlar ba‘zi hollarda etimologik munosabatlar bilan bog‘liq.

Uyning qismlarini bildiradigan atamalar muayyan aks ettirish ob‘ektlarini anglatadi va ularning funktsional xususiyatlarini ochib beradi. Uy qismlari atamalari, ma‘lum bir ob‘ekt darajada aks ettirish, tarixda rivojlangan tarkibiy qismlarning yagona tizimiga biriktirilganligi sababli umumiy tipologik xususiyatlarga ega bo‘lib, insoniyatning to‘plangan tajribasiga bog‘liq. Shu sababli, dunyoning barcha xalqlari haqiqatan ham bir xil tushunchalar tizimini ishlab chiqdilar. Bu esa o‘z ma’ruzachilari tilida o‘zining tizimli aksini topdi.

Uyning qismlarini bildiruvchi atamalar o‘rtasidagi semantik munosabatlar shuni ko‘rsatadiki, uyning qismlarini belgilashning umumiy belgilariga to‘g‘ri keladigan ingliz tili me‘moriy xususiyatlari, xalqning turar-joy binolarining maxsus funktsional qismlari tufayli haqiqat jihatidan sezilarli darajada farq qiladi. Shunday qilib, umuman olganda, uyning umumiy funktsional qismlari va ularni ingliz tilida belgilash tizimi quyidagicha keladi: - *adit, entrance, stair case, verandah, mud room, antechamber, ante - room, hole, cloak ~ room, bath - room, kitchen, bed - room, roof, cellar, toilet, annex, children's - room.*

Shuni ta‘kidlash kerakki, atamalarda ikkinchi darajali semantik xususiyatlarning mavjudligi ularning boshqa atamalar bilan semantik birlashishini belgilaydi, buning uchun ushbu atamalarning ikkilamchi semantik xususiyatlari asosiy bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik binolarining turar-joy binolarini nomlashda ishlatiladigan atamalar turi ko‘rib chiqildi. Umumiy semantik tahlil terminologiya tizimidagi voqeliklar va ularning leksik-semantik munosabatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklar ko‘rsatildi. Umuman olganda, ingliz tilidagi lug‘atlarda o‘rganilgan leksamalarning shakllanish tarixi, uy qurishdagi madaniy an‘analar, turar-joy binosi qurilishining me‘moriy o‘ziga xosligi bilan ajralib turar ekan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Safarov Sh. Semantika. T., 2013. -340 b.
2. A.Sobirov.O‘zbek tilining leksik satxini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish.- T.Ma’naviyat.2004.
3. Hornby A.S.OXFORD Advanced Learner*s dictionary. sixth edition/ Edited by Sally Wehmeier. OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2000. P. -581-582-583.
4. Webster‘s third international dictionary of the English language. Könemann.1993.
5. Kandelaki T.L. Semantika i motivirovannosti terminov.- M.: Nauka, 1977.-7 s.
6. Reformatskiy A.A. Misli o terminologii // Sovremennoe problema russkoy terminologii. – M.: Nauka, 1986. – 11 s.
7. Sh.Shokirov. Turli tizimli tillarda «ko‘z» leksik-semantik maydoni va uni tashkil etuvchi til birliklari tipologiyasi. – f.f.f.dok. aftoreferat- T. 2020.